

Anne Marie Pahuus

At forstå med kroppen - udvalgte dele af Løgstrups kritik af Kant

Der kan være flere gode grunde, både filosofihistoriske og systematiske, til at beskæftige sig med Kants betydning for Løgstrups tænkning. Det er f.eks. filosofihistorisk interessant at notere sig de mange positive tolkninger af Kant, som man ser i nyere engelsk og amerikansk filosofi¹ og sammenholde disse med Løgstrups langt mere kritiske opgør i midten af det 20. århundrede. Formålet med den følgende fremstilling af Løgstrups opgør med Kant er dog ikke at forstå Kant eller Kantreceptionen, men at få Løgstrups egen tænkning til at træde klarere frem, hvilket vel nærmest må betegnes som en systematisk læsning af Løgstrup snarere end en filosofihistorisk. Løgstrup har selv formuleret sin kritik som et opgør med et ”erkendelsesteoretisk vrangkompleks” (Løgstrup 1976: 111). Det er en kritik, der siger, at erkendelsen peger for ensidigt i den menneskelige bevidstheds retning. Det betyder, at der, hvis man tænker med Kant, ikke bliver tilstrækkelig plads til dét, som bevidstheden henter næring og inspiration i, dvs. den inspiration, som bevidstheden ikke henter i sig selv, men i dét, den er bevidsthed om. Nærmere bestemt betyder det, at Kant ikke har tilstrækkeligt sans for det materialt sansbare og for de menneskelige følelser og behov som andet end materiale for en fornuftig tilpasning. For Løgstrup at se, er sansning, behov og følelser erkendelsesbærende på en måde, der gør dem til langt mere end blot materiale. Således må sansning forstås bredere end perception, idet vi gennem sansning oplever verden som mere vedkommende, end man behøver gøre det i den perception, der nødvendigvis også hører sanserne til. Sansoplevelsen er oplevelsen af at ’svinge med’, dvs. selv formes af sanseindtrykkene, således at det første sanseindtryk, som f.eks. Ernst Cassirer har formuleret det, blot danner første trin på vejen til et egentligt prægnant udtryk hos mennesket, hvori både sansbart og sindspræg knyttes sammen (Cassirer 1982c: 235). Løgstrup bruger ligesom Cassirer også ordet prægnans om den betydning, der bliver til i sammensmeltningen af sans-

ning og sind, og ligesom Cassirers opgør med Kants ensidige fokusering på begreber og forstanden som det sindsområde, hvorudfra erkendelsen dannes, taler Løgstrup om den sindsmæssige beherskelse, som hverken tempererer eller modererer, men forhøjer og intensiverer (Løgstrup 1961: 14-15). Cassirers ordvalg i første bind af *Philosophie der symbolischen Formen* er 'Verdichtung' og 'Herauslösung' (Cassirer 1982a: 22). Således går Løgstrup, ligesom Cassirer, ud fra en teori om sansning, hvor sanseorganerne er "organer for sindets sansning" (Løgstrup 1976: 67). Det er en teori om sansning, som naturligt fører over i en filosofi om det kunstneriske udtryks prægnans, men det er ikke en teori, der er forbeholdt kunstfilosofien; den er også udgangspunkt for f.eks. en filosofi om sproget. I *Vidde og prægnans* er det formuleret på følgende måde: "Der findes intet sansbart, der ikke har sindsejendommeligheder [...] hvad som helst der går for sig i menneskets historiske og interpersonelle tilværelse er indfældet i legemligheden og sansbarheden" (Løgstrup 1976: 67).

Fra sprogets område kunne man f.eks. nævne, at det ikke kun er de ord, vi hører, der er vigtige, men også måden, de siges på, f.eks. dét eventuelle anstrøg af bebrejdelse, som ligger i tonen, eller den forventning, som afsløres i det pludselige tonelejeskift. Ligeledes fra sprogets område, kan man se på sammenstillingen af ord, der i deres lydige klang forhøjer hinanden f.eks. gennem gentagelse af vokaler. Det materialt sansbare er ikke kun sprogets lyd og klang; det også synet og indtrykket af naturen, f.eks. i dens føjelighed – en gren, der udspændes og svinger tilbage, når en fugl sætter af fra den eller en tung sne-dyngne falder ned fra den. Oplevelsen af verden i dens indtrykskraft er en vigtig del af vores forståelse af fleksibilitet og spændstighed – også når den findes i noget så lidt anskueligt som en persons humor, hvor sammenhængen mellem situation og ord er sammenlignelig med grenen som føjeligt og springende afsæt. Evnen til sindsmæssigt at vende, dreje og overraske, ligner naturens evne til at give efter, bøjes og springe op. I det materialt sansbare er der også noget så enkelt som tilværelsen i dens rytme og rytmiskhed, som vi får foræret i pulsslag og vejrtrækning, men kan udnytte og bruge, f.eks. til at dirigere musik med, hvor dirigentens markerede snøft kommunikerer til orkestret om musikkens pauser og den ønskede ansats.

I det følgende vil jeg se nærmere på netop disse to dimensioner af det sansbart anskuelige, nemlig det talte sprog og musikken. Det er to områder, hvor det tydeligst viser sig, at det materialt sansbare må forstås i dets egen ret som et ekspressivt eller sanseligt element i menneskelig erfaring. Det irreducerbart ekspressive er således i det talte sprog som bogstavlydens, sprogtonens og den klanglige påvirkning af og afspejling af sindet, og udgør den materiale side af emotioner som f.eks. tryghed, forventning, skuffelse, medfølelse og anger. Vi kan ganske enkelt ikke genkende disse uden at kende dem som udtryk i de fine

nuancer af sproglig art. Det er en af forklaringerne på, at medfølelse og anger, trods deres universalitet som emotioner betragtet, kan være svære at oversætte og genkende mellem kulturer. Det kræver, at vi kan opfange tonen i det verbalsprog eller i åndedrættet i det kropssprog, hvori de udtrykkes.

For at komme Løgstrups bidrag til forståelsen af sproget og musikken nærmere, gør man som sagt klogt i at se dem som filosofiske gennemtænkninger af det erkendelsesteoretiske vrangkompleks' blindhed. Med Kant får man blik for meget, men man bliver blind for andet. Og i takt med at man får blik for begreber som strukturerende midte, bliver man blind for det æstetiske i betydningen det indtryksfulde og det via anskuelseskraften igangsættende, som al forståelse bliver til af.

I. Var Løgstrup transcendentalfilosof?

Inden vi kommer Kantopgøret hos Løgstrup nærmere, skal vi dog give Kant sin andel i forståelsen af Løgstrups tænkning. Løgstrups udgave af fænomenologien er, dér hvor den er stærkest, et eksempel på en såkaldt lingvistisk fænomenologi, dvs. en fænomenologisk analyse ud fra dagligsprogets ordbetydninger og vendinger. Løgstrup fremstiller det selv på den måde, at man må gå frem ved at skelne mellem fænomener, der ligner hinanden. Det sker ved, at man ”undersøger for eksempel de såkaldte synonyme, ord der nok har en forskellig betydning, men ikke desto mindre i megen daglig tale bruges i flæng: vrede og raseri, forlegenhed og generthed, situation og stilling, skæbne og tilskikkelse. Betydningerne ligger så tæt op ad hinanden, at det slet ikke kan lade sig gøre at gå massivt til værks, ligheden er så stor, at kun en nuanceret skelnen kan kile sig ind” (Løgstrup 1961:7).

Analysen af dagligsproget som prisme, hvorigennem vi kan tænke og forstå ved at bruge det til at skelne uden at splitte ad, er en grundlæggende transcendentalfilosofisk indstilling. Modsat den kunstneriske forarbejdnings- eller virksomhedsskabelse, som bliver til gennem en udskillelse af alle uvedkommende tanker og hensyn, er den filosofiske eller tankemæssige virksomhed grundlæggende ikke-skabende; den lever af at tænke over den forarbejdning, der altid allerede har fundet sted. Filosofisk opfinder man ingenting, mens man går f.eks. den kunstneriske skabelses trin efter eller på anden måde trevler en sandhed op, som er der, forud for den filosofiske påvisning eller afdækning af den. Transcendentalfilosofi er en filosofi, der ’snylter’ på menneskets erkendeapparat, fordi den ikke tilføjer, men kun stiller dét i et klarere lys, som vi allerede ved.

Det fortælles, at Løgstrup blev stillet spørgsmålet om, hvorvidt han var transcendentalfilosof, da han forsvarede sin disputats i 1943. Hans svar var vist-

nok et ikke-svar. Men jeg mener, man uden tøven kan svare bekræftende på Løgstrups vegne. Den uambitiøse, men minutiøse og nuancerende filosofiske metode, som Løgstrup benyttede sig af, er transcendentalfilosofisk præget.

I Kants udgave af en transcendentalfilosofi ligger der dog mere end en ambition om at gå bevidsthedens strukturer igennem i tanken; der ligger også en hierarkisering af struktureringen, således at den formale udgave med fornuf-ten og forstanden som de tilhørende evner er vigtigere end en strukturering, hvor bevidstheden forandres materialt med sin strukturering. Fornuft og forstand virker formalt for så vidt som de forbliver uforandret af deres eget virke. Vilje (ikke den rene gode vilje) og begærsevne derimod findes i uselvstændige udgaver, hvori de bøjes af deres objekter til interesse.

Modsat dette beskriver Løgstrup i *Vidde og prægnans*, hvorledes den sproglige strukturering rummer en særlig åbenhed eller vidde, hvor den sanseligt-kropslige anskuelseskraft og ekspressivitet er en integreret del af en sproglig artikulation både i skriftsproget og i talesproget. Anskueligheden i skriftsproget er tydeligst i ord, der fungerer metaforisk, dvs. som bringer anskueligt og historisk sammen, f.eks. i den forbindelse, vi i udtrykket 'livets aften' knytter mellem oplevelsen af aften og skumringslys og afslutningen på vores eget liv eller på en epoke. Men anskueligheden er også tydelig i talesprogets ekspressivitet, når vi med ord som trimlende, vrimlende og myldrende fortæller, at der ikke længere kan tælles enheder, men bevægelser sker i flokke uden klar retning.

I Løgstrups sprogfilosofi kan vi hente en nærmere bestemmelse af denne sansemæssige strukturering af sindet i ords lydlig og ekspressive kraft og i ordenes forestillingsmæssige og tonemæssige anslag. Struktureringen er ganske vist sprogligt båret, men den er forbundet med en sproglighed af en ekspressiv eller sansemæssig art. Som på mange andre steder i Løgstrups filosofiske gennemtænkning af dette forhold mellem erkendelse og sansning, deler han op i forståelsens struktur og sigte på den ene side og sansningens åbenhed på den anden.

Hvad er det i sprogets struktur, der gør, at til trods for at der med hvert sprog er givet et sigte, forskelligt fra andre sprog, begrænser det ikke vor erfaringer, men tillader os at gøre alle mulige erfaringer inden for sigtet? Hvordan kan det historisk fødte sprog være åben for al erkendelse – og dog tage vor verden og tilværelse i sit sigte? Hvordan kan en så eminent åbenhed alligevel være struktureret? (Løgstrup 1976: 35)

Løgstrup stiller således det transcendentalfilosofiske grundproblem op som nøglen til en sprogfilosofi. Den tilsyneladende modsætning mellem erkendel-

sesadgangens åbenhed og dens struktur gør det nødvendigt at forstå såvel struktur som åbenhed som mulighedsbetingelser for erfaring. Allerede i disputatsen fra 1942 bruges sprogfilosofi som indgang til den rette forståelse af transcendentalfilosofi. Enhver erkendelse er formidlet sprogligt og som sådan bærer den spor af såvel fælles og meddelelig struktur som af den særlige åbenhed, hvormed tingene er erfaret som vedkommende og nærværende. Enhver erkendelse bærer således 'sindsejendommeligheder' eller er som Løgstrup formulerer det her, ikke en erkendelse af det givne i dets upersonlige Væren.

Forudsættes den monologiske Erkendelsesteori, saa Jegets Erkendelse af det givne i dets upersonlige Væren bliver det primære, saa bliver Ordets Mening blot den at være Vehikel for denne Erkendelse – hvis Resultat Ordet saa eventuelt kan bruges til at betegne for Medmennesket. (Løgstrup 1942: 127)

Der gøres op med det monologiske i ideen om at vi "betegner" tingene over for hinanden, når vi taler sammen. På disputatstidspunktet har Hans Lipps' forelæsninger og værker stået i frisk erindring hos Løgstrup, der fulgte Lipps' timer i 1930'erne. Hos Lipps finder man ideen om, at samtale og erkendelse går sammen i det forhold, at vi ikke betegner noget, men 'betyder' den anden noget. Samtalen er ikke en skiftevis ført monolog og sproget ikke et middel til at udveksle tanker. "Ordets mening er at skabe sin egen Verden mellem jeg og du", skriver Løgstrup i disputatsen (Løgstrup 1942: 125). Ords mening kan ikke adskilles fra deres rolle i samtalen.

I *Vidde og prægnans*, som blev udgivet i 1976, er problemet i mindre grad koblet til en forståelse af dialogen, mens der suppleres med en teori om talens 'fiktive rum', som er en form for musikalsk helhedsdannelse, der opstår med tonens ikke-henvisende mening. Løgstrup forsøger således f.eks. at forklare, hvorfor det er svært at forstå meningen med det sagte, hvis den der siger dét, ikke selv forstår meningen. Læses en tekst op som ord på række, falder teksten fra hinanden. Forståelsesarbejdet vanskeliggøres, fordi man ikke har hjælp fra de dele af sproget, hvormed ytringer kan spilles over til den, der lytter. Der skal være en vis appel i ordene, for at vi kan forstå dem.

Det er ikke kun tonen, der på den måde vidner om, at vi medtænker den andens reaktion på det sagte, allerede mens vi siger dét, vi gør. Også en bestemt slags småord, der både hører talesproget og skriftsproget til, varierer talen som appel og respons, f.eks. sætningskonnektiver som 'men', 'og', 'dog', 'skont'. Med dem sker der, siger Løgstrup, en 'differentiering af talen', dvs. det afgøres med sådanne ord, hvordan vi foregriber det næste, som den anden vil kunne svare. Der er således en vis responsivitet indbygget i appellen; man appellerer ikke kun, men foregriber også den andens respons i den appel, der ligger i

henvendelsen. Foregribelsen kan være lige så imødekommende som den kan være reserveret eller direkte mistænksom. Svaret er allerede delvist bestemt af spørgsmålet. For at dette kan ske, må der ske en aflastning af ordene, så man ikke hænger sig i hvert enkelt ord, men lader det ene ord tage det andet, dvs. lader tanken følge talens flugt. Talens flugt hjælper tankens bevægelse på vej. Talen bliver et forløb, og dermed får tanken skikkelse, orkestreringen af mening hjælper et fiktivt rum til at opstå.

Men det fiktive rum er oftest ubemærket. Det er en helhed, som vi kan lægge mærke til i form af rytme, tempo, harmonier, pauser og fraseringer. Oftest forsvinder dette rum dog, idet talen også er om noget og henviser til noget eksisterende i det rum, man er fælles om.

Lyden forsvinder i talen, talen forsvinder i meningen, meningen artikulerer verden, der forefindes i dens materialitet og er i gang som historie. (Løgstrup 1976: 14)

Men det fiktive rum og dens sanselige intentionalitet er nødvendige og indgår i sprogets semantik. Det er ikke et sanseligt substrat eller a-semantisk materiale. Hvis vi går ud fra ordbetydningen som noget rent og skært åndeligt, der kombineres med en eller anden lyd, er der ingen forklaring på en hel periodes, det vil sige en sætnings rytmiske helhed og sammenhæng. Sproget må, som Løgstrup skriver i en artikel fra 1938, være ”en menneskelig væremåde, en oprindelig måde at være til paa for mennesket [...] Sproget hører med til den menneskelige Existens som saadan” (Teologi og humaniora, her citeret efter Karstein M. Hansen (1996)).

Sproget er således bevidsthedsstrukturerende i form af det fiktive rum, hvori helhedsforståelsen muliggøres. Men lige så væsentligt for struktureringen er det, at vi med sproget er i stand til at tale om noget, der ikke er til stede. Vi kan inddrage virkeligheden på en måde, som vanskeligt kan kaldes repræsentation; det er snarere, at man inddrager den i en talesituation, hvori tingene kan vendes og drejes i fællesskabet med andre. Dermed sker der en strukturering af bevidstheden, som ikke kan komme til, så længe vi står i en situation, hvor vi skal handle direkte over for den anden (på en anden måde end i ord) eller hvor vi skal beslutte os eller afgøre os for eller imod noget. En omtalesituation er sjældent akut handlingspræget. I omtalen kan man lade følelse og stemning præge forståelsen på en måde, som den nærværende eller akutte situation vanskeliggere tillader. I omtalen har man ordenes strukturhjælp. Det er netop når ordene ikke forærer en struktur, at vi kan være nødsaget til at gå ud og se efter.

Det er ikke abstraktionsevnen, der svigter, når man på spørgsmålet om, hvad både æble og pære er, svarer, at begge kan spises og vokser på træer i stedet for at svare, at de begge er frugter. Det er derimod den sproglige forståelse af, at de differerer specifikt i henseende til, at de er frugter, der svigter, så man må tage sin tilflugt til, hvordan de ser ud, og hvilke erfaringer, man har gjort med dem. Det er i og for sig ikke abstraktionen, men sproget som man ikke magter, når man ikke kan mobilisere det henseende, hvori æblet og pæren holdes sammen for at skelnes fra hinanden. (Løgstrup 1976: 97)

Som en sidste opklaring af forestillingsevnen betydning for forstandens arbejde med at skabe struktur, kan vi kaste et blik på Løgstrups forståelse af metaforer.

Et ord kan være betydningsmagert og betydningsamlende. Et betydningsmagert ord er ord, hvis betydning ikke indeholder tingenes egenskaber og kendetegn. I ordet 'hest's betydning ligger f.eks. kun, at heste er bestemte dyr, der i henseende til art og derfor på specifik vis adskiller sig fra andre dyr. Men hvori dette nærmere består, ligger ikke i ordets betydning, dem er man klar over takket være sit kendskab til hestens udseende, bygning og adfærd. Det er altså vores erfaringer med heste og vores viden fra zoologien, som vi må ty til her. Et eksempel på et ord med en langt større betydningsvidde er hos Løgstrup da ordet 'skygge'. Det har et 'sigte' som bedst kan forstås, hvis vi ikke blot beskriver det som et optisk fænomen, men forstår, at betydningens pointe er, "at mindre af tingen kan der ikke godt være, end der er i den skygge, der helt og holdent beror på tingen" (Løgstrup 1976: 67). Ordet skygge er således grundlæggende metaforisk, hvilket vil sige, at man sammen med det sansbare, som indhentes i perceptionen, får en historisk forståelse forærende, som en ikke-specialiseret viden. Ordet forbinder oplevelsen af de skygger som ting kaster med alle de erfaringer, vi gør os, når vi spejder efter noget og samtidig skruer vores forventninger så langt ned som muligt i forhold til, hvor meget vi kan få at se af dét vi leder efter. Løgstrups tanke er endog, at ordet skygge ikke først har en konkret mening, som derefter bruges overført på en mindre konkret betydning. Ordet 'skygge' har et sigte, som vi gør

[...] klogest i ikke at gå ud fra at ordet har, når det bruges som appellativ, men at gå ud fra den betydning det har, når det bruges om en foreteelse i vor historiske tilværelse, sådan som tilfældet er, når vi konstaterer, at der ikke var skygge af mening i det, han sagde. (Løgstrup 1976: 67)

Sansning og tænkning i denne forening, som Løgstrup her peger på i begrebet skygge, er transcendentalfilosofisk tankegods, men det er en forening uden

antydning af den idealisme, som findes hos Kant i hans forståelse af fornuf- tens og forstandens selvstændighed.

II. *Fantasi og følelse hos Løgstrup og Kant*

Den allerede fremstillede tese, som siger, at Løgstrup i sin sprogfilosofi er transcendentalfilosof, men i en realistisk version, hvor sansbart både forandr- er og forankrer menneskets forståelse af den historiske virkelighed, kan også finde en slags bekræftelse i Løgstrups kunstfilosofi. Det er i gennemgan- gen af Kants tredje kritik, *Kritik af dommekraften*, at man kan se, hvordan Løg- strups kobling af kunst og etik er opstået i et opgør med Kant. Til kunstens etiske betydning hører nemlig en rehabilitering af en fantasibåren forståelse, hvormed man umiddelbart forstår andres følelsesliv. Fra Max Scheler hen- tede Løgstrup tidligt denne tanke om den umiddelbare etiske forståelse, som forsyner os med en viden om godt og ondt, uden at vi behøver at slutte os til den ud fra principper om ret og forkert. Denne rehabilitering af en etisk forståelses umiddelbarhed er grundideen i *Den etiske fordring*, men det er ikke tydeligt i dette værk, at følelserne har den betydning for Løgstrups etik, som de faktisk har.

Man kan genkende 'det erkendelsesteoretiske vrangkompleks' i den tanke, som i *Kunst og etik* tilskrives grundlæggeren af statskundskabsstudiet på Aarhus Universitet, Theodor Geiger.

Geiger tager ordene 'tænken' og 'erkendelse' i en så snæver forstand, at der i tænken om erkendelse ingen adgang er til tingen eller fænomenerne. Tænken og erkendelse er kun en metodisk og logisk bearbejdelse af et materiale, som men- nesket på anden måde har tilgang til. Heller ikke i følelserne er der efter Geigers mening nogen tilgang til fænomenerne [...] Kun hvad der er sansbart er virkeligt, thi kun det sansbare kan gøres til genstand for metodisk undersøgelse; kun det sansbare kan kontrolleres. Deroverfor vil jeg påstå, at vi har andre tilgange til tin- gene og fænomenerne end sansningen, nemlig blandt andet følelsen og fantasien. Der er følelser, hvis væsen det simpelt hen er at være et verdensforhold. Og jeg vil gå videre og påstå, at der er en virkelighed, som vi kun har tilgang til i følelse og fantasi. (Løgstrup 1961: 120-121)

Som eksempler på følelsesbåret erkendelse nævner Løgstrup på dette sted uigenkaldeligheden og afmagten, som kræver en "forståelse, der er følt" (Løg- strup 1961: 120-121). "Uigenkaldelighedens følelsesforståelse har i øvrigt en stor variationsbredde. Den kan opleves som intetheden, der sluger alle vore handlinger og oplevelser, og som vort liv iler ind i. Og uigenkaldeligheden kan

opleves som det, er giver timen og handlingen vægt, giver vort liv afgørelsens tyngde” (Løgstrup 1961: 122).

En følelse og en fantasi, der arbejder med fænomenet uden at det forsvinder ud af syne, er således betingelsen for at forstå, hvad man med filosofen Karl Jaspers kunne kalde menneskets grænsesituationer, dets frihed, død, kærlighed og skyld, for blot at nævne nogle. Fantasien er, når den ikke er ren fabuleringen, en forståelse af ”vor tilværelses og virkelighedens grundstruktur” (Løgstrup 1961: 122).

I Løgstrups opgør med Kant er det da også netop indsigten i fantasiens betydning, som han værdsætter i Kants teori om dømmekraften og Kants blindhed for musikkens fantasibårne helhed, som er det væsentligste kritikpunkt i bogen om *Kants æstetik* fra 1965. Spørgsmålet om, hvilken rolle forstanden spiller æstetisk, rejser sig ”på tilspidset vis ved Kants bedømmelse af tonekunsten”, siger Løgstrup i denne bog (Løgstrup 1965: 70). Kants idé er nemlig, at musik ikke overlader noget til eftertanken og derfor er Kant ”lige ved at erklære musikken for kun at være nydelse og ikke kultur” (Løgstrup 1965: 93). For at kunne være kultur og ikke blot nydelse kræves der nemlig en form eller orden. Denne orden sørger forstanden for, men ifølge Kant overlader musikken ikke noget til eftertanken. Fantasien har så at sige frit spil med indbildningskraftens hjælp, den bliver sindsbevægende, men på en utøjlet måde. Musik bliver fornemmelsernes spil. Denne forstandens manglende rolle undrer Løgstrup.

Forholdet mellem tonerne i henseende til melodi og harmoni, toneværkets enhed, sætter dog både fantasi og forstand i gang så godt som et maleris, en skulpturs eller et bygningsværks form og enhed. Netop i den abstrakte musik og ikke kun i programmusikken arbejder forstanden sammen med den musikalske fantasi på værkets form og struktur. Det er som om Kant bagatelliserer både toneværkets form og forstandens andel. (Løgstrup 1965: 89)

Forklaringen på Kants miskendelse af musikken som kunstart forklares af Løgstrup som en manglende ”sans for, at musikken, selv om den er et fornemmelssprog, har form” (Løgstrup 1965: 90). Ganske vist har forstanden ikke noget at arbejde med i form af begrebslig eller verbalsproglig betinget forståelse, men forstandsarbejde burde også inden for Kants eget system kunne være andet og mere end dette. Løgstrup kritiserer Kant for, at det æstetisk set afgørende træk ved forstanden ser ud til at være den at holde indbildningskraften til et emne og en mening. Dette emne eller denne mening kan forstanden ikke finde i tonekunsten og derfor ryger musikken nederst i det kunsthierarki, hvor digtekunst, billedhuggerkunst, arkitektur og malerkunst rangeres højere

end tonekunsten – også i en grad, hvor tonekunsten truer med at falde helt uden for kunstens område. Forstandens formdannelse forbliver en bearbejdelse, hvori det bearbejdede ikke kan rummes som inspiration til eftertanke. Kun som emne eller begrebsmønstre dukker det op som materiale for forarbejdning.

Som vi allerede så det i det foregående om det fiktive rum, så kræver helhedsdannelse altid, for Løgstrup at se, en vis abstraktion. Man skal kunne se lidt hen over nogle detaljer, trække sig lidt tilbage for at kunne overskue og samle sig for at tankerne ikke farer ud i alle retninger. Peter Aaboe Sørensen har peget på dette i sin artikel om ”Den musikalske fordring” i bogen om *Løgstrups mange ansigter*. Det er tankens abstrakte side, at ”den altid ernærer sig af at se bort fra noget for at kunne se noget andet, og det er derfor vanskeligt at holde en tanke fast over tid i vores bestræbelse på at tænke den til ende” (Sørensen 2005: 437).

En af de væsentligste måder, hvorpå abstraktionen sker, er ved at lade den nærværende virkelighed og den handlingsafkrævende virkelighed oplyse af den fraværende eller forestillede virkelighed. Fantasien eller forestillingsevnen er med andre ord udslagsgivende for vor forståelse, skriver Løgstrup i *Kunst og erkendelse*.

Hvad vi ser og hører i det virkelige liv forstår vi også med vor fantasi. Man kan som bekendt være for fantasiløs til at begribe noget som helst af det, der foregår lige omkring én. Men selv om fantasien er udslagsgivende for vor forståelse, er dens rolle ikke desto mindre helt og holdent tjenende. Den fører en ubemærket tilværelse. Hvad det gælder om er at forstå det der sker i dets aktualitet, måske endda tage stilling til det og gribe ind. Fantasien skal derfor ikke gå på egen hånd, heller ikke befrugte tanken med indfald, men den skal føre et uselvisk liv som et upåagtet element i den forståelse, der er fanget af det aktuelle, hvad det så end er, en situation, en episode, begivenhed, skæbne, handling, opførelse etc. (Løgstrup 1983: 61)

III. Sensus communis i moderne fortolkning

Det positive, som Løgstrup henter hos Kant, skal man læse lidt grundigere efter for at finde i *Kants æstetik*. I det følgende vil jeg trække det positive frem i Løgstrups kantlæsning godt hjulpet af den samtidige Kantlæsning, som man finder hos Hannah Arendt. Hun forelæste ligesom Løgstrup i midten og slutningen af 1960'erne over Kants tredje kritik. Mens Løgstrups forelæsninger udkom som monografi allerede i 1965, kom Arendts Kantforelæsninger først i bogform i 1982, syv år efter Arendts død. Fælles for dem er, at de værdsætter

den sans, som Kant viser for den umiddelbare adgang til verden, som findes i den æstetiske smag. Det er dog ikke kun umiddelbarheden, som er afgørende, men også den skelnen, der ligger i smagen. En skelnen som altid sker med en skelen til andre menneskers mulige dom om det samme, som man selv vælger til eller fra. I smagen indføres således hos Kant en forhøjelse af indtrykket, som ikke lader åbenhed og struktur gå hver for sig. Åbenheden vidner om det højest personlige, om ikke intime, som smagen vedrører, mens strukturen i smagen er den struktur, som indføres med behovet for at gå omvejen over, hvad andre ville synes om den dom, som man er i færd med at fælde for eget vedkommende. En smagsdom er på denne måde både højest 'egen', som Løgstrup formulerer det, og samtidig henvendt på andre inden for det samme smagsfællesskab.

Smagen rummer en direkte og umiddelbar tilgang til verden, men den rummer også struktur i form af en sorteringsmekanisme, hvormed vi altid allerede har forstået, hvad der i vores smag er privat, og hvad der måske egner sig til at blive delt med andre.

Smagen er således en umiddelbart sorterende adgang, hvor man først er klar til at sluge eller synke det, man kommer tæt på, når det er bedømt som noget, der gør én godt. Men smag er i Kants forståelse mere end blot umiddelbar skelnen mellem det tiltalende og det frastødende, det er også en sans, hvormed vi forholder os til det umiddelbare i dets offentlige relevans. Vores smag er udviklet sammen med vores sans for at give vores egen fremtoning en form, hvori andre kan bedømme os. Smagen er, med Kants ord, en art *sensus communis*, idet den ikke blot bringer sanseindtryk sammen til et fælles billede af tingene, men også bringer os i forbindelse med andre væsener med smag. *Sensus communis* virker i det forhold, at vi bringer vore egne domme i forbindelse med andres. Vi udvider eftertankens rum til den fremkaldelse af andres blik på verden, som ligger i forestillingsevnen. Vi sætter os i den andens sted, så godt vi nu formår at gøre det.

Denne mulighed, som ligger indbygget i *sensus communis*-tanken er langt mere udarbejdet i Arendts Kantlæsning end i Løgstrups. For en fremstilling af Arendts Kantlæsning vil jeg henvise til en artikel, jeg skrev i 2003 og som er trykt i et Slagmarktemanummer om Arendt (Pahuus 2003). I det følgende vil jeg nøjes med at pege på de steder, hvor Løgstrup tager fat i noget tilsvarende, nemlig den offentlige betydning af den umiddelbare tilgang i smagssansen.

Sensus communis betyder altså hos Kant hverken common sense eller en ydre sans, den er derimod en bedømme-evne, der har ethvert andet menneskes bedømmelse in mente, og som på den måde søger at undgå, at rent private omstændigheder får en uheldig indflydelse på ens egen dom. Den giver sig altså

ikke så meget udslag i, at man konfronterer sin egen dom med andres faktiske domme, som i at man holder sin egen dom sammen med andres *mulige* domme for at komme fri af tilfældige betingelser, der ville indskrænke ens egen dom. (Løgstrup 1965: 17)

Sensus communis er således fælles-skabende, men nok så væsentligt er det, at dette fællesskab i dommen hviler på almenlydighed. *Sensus communis* er, som Løgstrup fremhæver, en ideal norm. Det er den påståede overensstemmelse mellem mig og andre eller rettere den indbyggede appel om istemmen fra andres side i forhold til de domme, jeg fælder, som gør, at smagsdommen via *sensus communis* afprivatiseres og bliver en egentlig dom om det skønne (og ikke blot det behagelige, som er højst individuelt uden at blive personligt). Smagsdommen er således, med Løgstrups ord, ”egen”. Den kan ikke fungere ud fra en abstrakt regel.

En målestok for de æstetiske domme må der være, ellers kunne de ikke være almenlydige, men da smagen er den enkeltes højst egne evne, kan den enkelte kun hos sig selv frembringe målestokken. (Løgstrup 1965: 63)

Det ’egne’ eller det personlige må forstås som dét, at ting kommer os ved på en måde, hvor det ikke er muligt at forholde sig neutralt. Ingen kan opnå smag uden ved andres hjælp, men det gør ikke smagen mindre personlig. Netop som en person, hvis domme har en relevans og en henvendthed på andres ’istemmen’, bedømmer man med smagens hjælp. Smagsdomme fortæller lige så meget om personens sociale vilje som om den virkelighed, man deler.

Sensus communis fungerer således som fællesskabende. Den sikrer, at smagen er egen uden at være idiotisk eller idiosynkratisk. Som ideal norm virker *sensus communis* fællesskabende ved at være, hvad Kant kalder ’eksemplarisk fungerende’.

Smagens direkte adgang er en umiddelbar skelnen, men også fællesskabsappellerende i form af at være en *sensus communis*, der bringer den fraværende virkelighed ind midt i erkendelsens åbenhed. Smagen bliver således knyttet sammen med fantasien, som den evne, hvormed vi kan forestille os noget, som ikke er sket endnu eller noget som allerede er sket og hvorudfra vi kan gøre oplevelser til erfaringer. Det er det sidste, ideen om at gøre den fraværende virkelighed nærværende, som er forestillingsevnen eller indbildningskraftens særlige kendetegn. Muligheden for, på denne måde, at have adgang til en afsanset virkelighed, samtidig med at den fremstår for os med den umiddelbare skelnens sansemæssige forståelse, er hentet i Kants æstetik; men dens etiske relevans er oplagt.

IV. Eksistensens transcendens

I det foregående har jeg således forsøgt at vise, at det er muligt at læse Løgstrup som transcendentalfilosof i den betydning, som han selv har kaldt en eksistentialfilosofisk videreførelse af den. Dette skift døbte jeg i første del som en overgang fra en transcendentalfilosofisk idealisme til en transcendentalfilosofisk realisme; men man kunne også med Løgstrup selv sige, at kritikken af transcendentalfilosofiens ”erkendelsesteoretiske ikklædning” kræver, at ”den menneskelige eksistens’ transcendens erstatter subjektets transcendens. Og forskellen er den, at medens den menneskelige eksistens’ transcendens er en transcendens i forvikling med verden og de andres eksistens, var subjektets transcendens uforviklet og situationsløs” (Løgstrup 1972: 119).

I sansningen er verden i dens natur nærværende og nærende på en måde, der langt overgår tanken om natur som materiale for erkendelse og i smagen er de andres dom nærværende på en måde, der binder og forbinder én med de følelser og forventninger, som ikke er ens egne, men som vi med fantasibåren smagsforståelse kan begribe, at det er muligt og rimeligt at nære. Begribelsen af verden og andres eksistens sker med vores egen eksistens og forbliver lige rationel og almen derved, blot betydeligt mere bevægende end hvis adgangen var rationel alene i den forstand, som Kant beskrev så mesterligt, men som kræver et supplement i form af en filosofi om bl.a. sansning, sprogets udtryksmuligheder, musik og fantasi. Dette supplement og dets karakter af opgør med det erkendelsesteoretiske vrangkompleks samt dets karakter af en videreførelse af transcendentalfilosofien er forsøgt beskrevet i denne artikel.

Noter

¹ Se f.eks. rehabiliteringen af Kants autonomibegreb hos moralfilosoffer som Christine Korsgaard, Barbara Hermann og Onora O’Neill.

Litteratur

Arendt, Hannah (1982): *Lectures on Kant’s Political Philosophy*, Chicago: University of Chicago Press.

Bugge, David & Sørensen, Peter Aaboe (red.) (2007): *Livtag med den etiske fordring*, Århus: Klim.

Cassirer, Ernst (1982a, [1923]): *Philosophie der symbolischen Formen*, band I, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Cassirer, Ernst (1982c, [1929]): *Philosophie der symbolischen Formen*, band III, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Hansen, Karstein M. (1996): *Skapelse og kritikk. Skapelsestankens kritiske funksjon i K.E. Løg-*

- strups forfatterskap med særlig henblik på den unge Løgstrup*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Kant, Immanuel (1990, [1790]): *Kritik der Urteilskraft*, Hamburg: Felix Meiner Verlag.
- Løgstrup, K.E. (1942): *Den erkendelsesteoretiske Konflikt mellem den transcendentalfilosofiske Idealisme og Teologien*, København: Samlerens Forlag.
- Løgstrup, K.E. (1956): *Den etiske fordring*, København: Gyldendal.
- Løgstrup, K.E. (1961): *Kunst og etik*, København: Gyldendal.
- Løgstrup, K.E. (1965): *Kants æstetik*, København: Gyldendal.
- Løgstrup, K.E. (1970): *Kants kritik af erkendelsen og refleksionen*, København: Gyldendal.
- Løgstrup, K.E. (1972): *Solidaritet og kærlighed*, København: Gyldendal.
- Løgstrup, K.E. (1976): *Vidde og prægnans*, København: Gyldendal.
- Løgstrup, K.E. (1983): *Kunst og erkendelse. Kunstfilosofiske betragtninger. Metafysik II*, København: Gyldendal.
- Pahuus, Anne Marie (2003): "Hannah Arendts teori om offentlighed og dømmekraft", *Slagmark*, vol. 37, s. 63-78.
- Sørensen, Peter Aaboe (2005): "Den musikalske fordring" i David Bugge, Pia Rose Bøwadt & Peter Aaboe Sørensen (red.), *Løgstrups mange ansigter*, København: Anis, s. 429-445.